

Розділ IV

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

УДК 371 (09)

Інна Киричок,
м. Ніжин

АНТРОПОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Й. ГЕССЕНА

Актуальність проблеми. Утвердження особистісно-орієнтованої педагогічної системи, яка могла б реалізувати принцип дитиноцентризму в навчально-виховному процесі в розвитку сучасного світу визначається сьогодні одним з пріоритетних завдань для України, де впродовж багатьох років ігнорувалась проблема окремої людини, її права на неповторність. Необхідність реалізації антропологічного підходу в освіті посилюється завданнями гуманізації освіти, яка повинна спиратися на методологічні та аксіологічні основи антропологізму. З цих позицій аналіз спадщини видатних педагогів ХХ століття, які зробили значний внесок в розвиток світової філософсько-педагогічної думки, зокрема антропологічного розуміння людини, в духовному та інтелектуальному набутку сучасників надзвичайно збагачує їхнє сприймання української науки й робить можливим прогнозування її подальшого розвитку.

Актуальність дослідження педагогічних поглядів російського емігранта С. Й. Гессена (1887-1950 рр.) визначається тим, що вченим була розроблена оригінальна філософсько-антропологічна концепція освіти, яка не втратила своєї значущості на сучасному етапі розвитку країни. Аналіз спадщини педагога сприятиме розумінню ролі освіти як засобу розвитку особистості й створенню духовної цивілізації.

Постановка проблеми. В історико-філософській літературі аналіз спадщини С. Й. Гессена здійснили російські дослідники. Значної уваги заслуговують кандидатські дисертації

Є. І. Пургіної, Є. Є. Седової, В. В. Кузнецової. Окремі проблеми філософії вченого висвітлені в працях Г. А. Боголюбова, П. Г. Кабанова, В. В. Чистякова, В. Є. Дерюгі, І. А. Зеткіної, Е. М. Ямбурга [5; 9] та ін. Недостатньо вивченою залишається проблема особистості, творчості в персоналістській концепції С. Й. Гессена.

Мета статті – проаналізувати філософсько-антропологічну концепцію С. Й. Гессена.

Нині в українському обігу зустрічаються прізвища науковців, які зробили значний внесок в розвиток світової педагогічної думки, проте недостатньо відомі широкому загалу. До таких постатей відносимо філософа й педагога Сергіюша Йосиповича Гессена, представника гуманістичної педагогіки, який народився в м. Сиктивкарі. Вчений працював приват-доцентом Петроградського університету з курсу історії педагогіки, викладав логіку, психологію, педагогіку в гімназіях. У 1917-1921 р. – професор, завідувач кафедри філософії і логіки Томського університету. У 1921 р. С. Й. Гессен емігрував до Німеччини, де підготував до видання російською мовою „Основи педагогіки”.

З 1923 року в Празі він займав посаду завідувача кафедрою педагогіки Вищого російського педагогічний інституту ім. Я. Коменського й одночасно професора Російського народного університету, викладав у вищих навчальних закладах Варшави, Берліну. У Вищому російському інституті він читав такі курси: „Сучасна школа в різних країнах”, „Проблеми організації народної освіти”, „Загальна педагогіка та сучасні педагогічні течії”, спираючись на викладені ним положення „Основа педагогіки”. С. Й. Гессен також брав участь у розробці та створенні нового статуту інституту, організовував екскурсії для студентів та викладачів у гімназії Чехії, заснував педагогічний гурток, проводив активну науково-видавничу діяльність закладу. Пропагуючи педагогічні знання, С. Й. Гессен виступав з публічними лекціями у Російському народному університеті, в Німецькому університеті, Російському філологічному товаристві, в Російському інституті соціальних знань у Парижі, Російському науковому інституті в Берліні, у навчальних закладах Кракова, Риги, Варшави.

У періодичній пресі вчений виступав зі статтями з проблем філософії, соціології, права, виховання, історії освіти. С. Й. Гессен був організатором суспільно-педагогічного руху російської еміграції, видавництва журналу „Російська школа за кордоном” (1923-1931), де він був редактором впродовж всього існування журналу, і „Російська школа” (1934-1940). У журналі „Російська школа за кордоном” вчений опублікував 14 філософсько-педагогічних статей, велику кількість рецензій та оглядів. Він був активним учасником міжнародних конгресів з питань філософії і виховання.

У 1933 році С. Й. Гессен отримав запрошення читати курси в Товаристві вільного виховання і Вільному Польському університеті в Польщі, а в 1934 році він займав посаду завідувача кафедри філософії виховання на педагогічному факультеті. Саме в Варшаві відбулася інтеграція педагогічної концепції вченого з ідеями польських педагогів, що дозволило зробити висновок про заснування С. Й. Гессеном власної науково-педагогічної школи, до якої входили провідні вчені В. Оконь, А. Валицький, Т. Новацький.

Наукова діяльність цього періоду представлена працями вченого, в яких порушено проблему виховання і структури школи в сучасному демократичному суспільстві: „Про суперечності й єдність виховання. Задачі педагогіки особистості” (1939), „Про поняття й цілі морального виховання” (1936), „Філософія виховання”, яку С. Й. Гессен завершив уже до 1937 року і яка загинула разом з архівом під час Варшавського повстання. У 1947 р. педагог завершив одну з найбільш великих праць „Структура й зміст сучасної школи. Огляд загальної дидактики”.

Погляди вченого на історико-педагогічний процес визначалися положеннями неокантичної школи, яка розглядала розвиток освіти й цивілізації як єдність, обумовлену саморозвитком розуму й інтегровану в поняття „культура”. Послідовник баденської (Г. Коген, П. Наторп, Е. Кассирер) і марбургської (Г. Ріккерт) шкіл, С. Й. Гессен продуктивно об'єднав їх ідеї у власні філософсько-педагогічні погляди. Велику увагу педагог зосереджував на вивченні світових систем освіти й ученнях різних епох, вишукуючи істотні взаємозв'язки між

теократією Середньовіччя, інтелектуалізмом Просвітництва, тоталітаризмом ХХ ст. Вивчаючи історико-педагогічну спадщину різних епох, педагог використовував аксіологічний підхід.

Глибоко засвоївши принципи кантіанського трансценденталізму, С. Й. Гессен відносив освіту до культурних цінностей, які вже є цінними самі по собі, тобто є абсолютними або безумовними цінностями, цілями-завданнями для одвічного розвитку людини. „Царство цінностей та смислів” мало у вченого трансцендентальний статус. У своїй педагогічній концепції центральним поняттям вчений визначав особистість, причому особистість, свобода, дух, творчість у С. Й. Гессена, як і у М. О. Бердяєва виступали як взаємопов’язані поняття. Своєрідність особистості, на думку педагога, полягала в її духовності, яка задавала людську індивідуальність. Як і М. О. Бердяєв, С. Й. Гессен розглядав суспільство частиною особистості, а особистість виступала не частиною космосу, а, навпаки, космос – частиною людської особистості. Особистість завжди створювалась через прилучення до світу „надособистісних” цінностей, стверджував С. Й. Гессен у праці „Основи педагогіки”. Емпіричний суб’єкт, який залучений до вищих цінностей, „створював” себе як особистість. Одні цілі педагог називав умовними, а інші абсолютними. Абсолютні цілі – це цілі в „собі”, до яких вчений відносив науку, мистецтво, моральність, господарство. Учення філософа про безумовні цілі поєднувало дві протилежні філософські традиції: пошуки Вищої Правди та Вищого сенсу життя з прагненням до вседності, соборності та сотеріологічної ідеї про спасіння.

Спираючись на теорію цінностей Г. Ріккєрта, який вважав, що „будь-яка культура ґрунтується на творчості й означає творчість. Будь-яка творчість зводиться до заперечення і знищення позитивної єдності душі, в якій безпосередньо коріниться релігійність...” [7, с. 41], С. Й. Гессен розглядав філософію як науку про цінності. На думку вченого, в понятті цінності як об’єктивації культурних благ, полягала ідея трансцендентального суб’єкта як носія цих цінностей. Для С. Й. Гессена, як і для Г. Ріккєрта, значущість цінностей, прилучення індивіда до цінностей – найвищий вияв свободи особистості.

„Створення” особистості передбачало свободу людини. „Начало свободи в людині” у С. Й. Гессена було трансцендентальним, ґрунтувалось на її силі духу. Вчений визнавав неповторність і максимальну цінність особистості як такої. Персоналістична парадигма тлумачення особистості у С. Й. Гессена ґрунтувалася на історико-філософських традиціях антифізикалістських і антинатуралістичних установках інтерпретації людини: теологічної етики Х. Галліке, антропологічних ідей Б. Олкотта, традицій екзистенціалізму М. О. Бердяєва. Відповідно до ідей ієрархічної побудови світу С. Й. Гессен розглядав проблему людини у її єдності зі світом. Обґрунтовуючи концепти І. Канта, вчений визначав внутрішню свободу людини як основу її поетапного розвитку (аномію, гетерономію, автономію). На відміну від І. Канта, який вважав, що людина від природи не може бути ні доброю ні злою, оскільки вона стає моральною лише шляхом виховання за законами обов'язку, С. Й. Гессен вбачав основний парадокс морального виховання особистості в її самовихованні як власній свободі, свободі її власних дій.

С. Й. Гессена можна назвати фундатором „педагогіки культури”. Однією зі складових педагогічної спадщини вченого є оригінальна дидактична концепція, визнана в європейській педагогіці, яка здійснила значний вплив на становлення теорії проблемно-розвивального навчання (В. Оконь). У дидактиці С. Й. Гессена органічно поєднані гуманістичні та особистісно-орієнтовані концепції освітнього процесу.

Використовуючи антропологічний підхід до „філософії культури”, С. Й. Гессен вбачав мету освіти в формуванні творчої особистості, яка здатна критично мислити, творити саму себе.

Філософія культури у С. Й. Гессена трансформувалася в аксіологію освіти. Метою життя сучасного культурного суспільства, на його думку, була метою освіти.

Структура освіти, за С. Й. Гессеном, ґрунтуючись на культурних цінностях, мала такі компоненти: моральний, художній, науковий, релігійний, правовий, господарський.

Спираючись на неокантіанську аксіологію, С. Й. Гессен вважав цивілізацію підсистемою культури. Сучасна духовна криза

суспільства викликана втратою віри у вічні духовні цінності, в об'єктивність істини. Основний шлях, який пропонував вчений з метою подолання кризи – залучення особистості до вищих культурних цінностей.

Оригінальність персоналістичної теорії С. Й. Гессена, на наш погляд, полягала в інтерпретації співвідношення внутрішньої свободи особистості й зовнішньої культури. Висловлюючи ідею творчості як релігійного надзавдання людини, вчений поділяв погляди М. О. Бердяєва, який зауважував: „Бог чекає від людини творчого акту як відповіді на творчий акт Бога. Стосовно творчості людини вірне те ж саме, що й стосовно свободи людини. Свобода людини є вимогою Бога до людини, обов'язком людини стосовно Бога” [1, с. 209]. Отже, тільки вільна людина здатна творити, на думку М. О. Бердяєва і С. Й. Гессена. При гармонійних стосунках особистості та зовнішньої культури людина розвивала певну силу свободи. Якщо інтенсивний розвиток зовнішньої культури здійснювався за невеликий проміжок часу, людина втрачала себе як особистість, починала мислити чужими думками з позиції конформізму. При цьому особистість втрачала здатність діяти морально в ситуаціях вибору, відбувалась криза культурної творчості. Вирішення проблеми відновлення рівноваги між силою особистості й силами зовнішньої культури вчений вбачав у поверненні до старої простої культури, коли особистість була вільною та цілісною. Аналізуючи декілька епох, в яких особистість перебувала в дисгармонійних стосунках з культурою, С. Й. Гессен запропонував спосіб розв'язання цієї проблеми в поступовому й послідовному підсиленню резервів особистості, зростанні її внутрішньої свободи. Розвиток свободи особистості можливий за умови моральної освіти, метою якої було відміна примусу, виховання внутрішньої сили свободи через поставлені людиною „надособистісні” завдання. Це шлях творчого саморозвитку людини, який, на думку вченого, може відбуватися в двох напрямках: „освітня подорож” або „духовна подорож”, яка розумілася як „подорож” в країну духу, і в світ людської культури, що передбачала активне залучення до культури інших країн, оскільки глибоке опанування рідної мови, рідної культури своєї професії можливе за умови ознайомлення з іноземними мовами й

культурами. Допомогатиме здійснити „освітню подорож” робота в бібліотеках, музеях, виставках, прослуховування та підготовка лекцій, доповідей в наукових товариствах. Творчий саморозвиток особистості передбачав за С. Й. Гессеном здобуття вищої університетської освіти. Запропонована концепція вищої освіти, в якій вчений велике місце відводив науковому дослідженню як основній формі діяльності при залученні студентів до самостійної науково-пошукової роботи, суголосна тим пріоритетним константам сучасної системи освіти, її особистісної, культурологічної й аксіологічної орієнтованості.

Проблему свободи учня вчений вирішував у взаємозв'язку з шкільною дисципліною. Розглядаючи розвиток людства з основними етапами: підкорення силі звичаїв, підкорення силі закону й добровільним виконанням обов'язку, які відповідали етапам розвитку дитини: підкоренню силі, підкоренню авторитету, вільному підкоренню обов'язку, свободу дитини С. Й. Гессен вбачав у добровільному обмеженні свого „Я” на користь „надособистісних” цілей. Вчений зауважував: „свобода не є довільним вибором між декількома даними в готовому вигляді, хоча й можливими шляхами, але створення нового особливого шляху, якого не існувало раніше навіть у вигляді можливого виходу”; „Вільна людина має стійку лінію поведінки, якій вона залишається вірною впродовж всього життя” [3, с. 29, 37]. Для С. Й. Гессена особистість – це вільна людина, дії якої визначаються не звичкою, інерцією, не зовнішніми обставинами, а прагненням залишатися собою в різних умовах, саме тому особистість індивідуальна. Тому свобода індивідуальності виявляється не в довільних вчинках людини, а у вільному подоланні перешкод у досягненні поставленої мети, вільному виборі обраного шляху.

Розуміючи примушування в освіті як дисципліну, С. Й. Гессен протиставляв антиномію „дисципліна – свобода” двом крайнощам: дресируванню (як позбавленню свободи дисципліни) і свавіллю (як позбавленню дисципліни свободи). При цьому вчений зазначав: „Примусова за необхідністю освіта повинна бути вільною за метою. Примушування і свобода не виключають, а взаємно доповнюють одне одного. Кожен освітній

акт, за необхідністю примусовий, оживляє його задачею, здійснює свободу, яка повинна бути притаманна йому” [2, с. 64].

Саме тому педагог вбачав завдання школи в розвитку моральної свідомості учнів, а не конформізму. Загальним принципом виховання за С. Й. Гессеном виступив такий: всі вимоги повинні бути виправданими умовами перебування в школі, а тому вони повинні сприйматися учнем як власні. У зв'язку з цим вчений актуалізував проблему покарання, складності його використання у педагогічному процесі відповідно до вікових особливостей учнів. Покарання, на думку вченого, - одна з форм примусу, тому воно повинно бути використано не як помста, не прагнення утвердження соціального статусу педагога, а правовий акт, як результат справедливості, а в ідеалі – вирішення проблеми шляхом товариського суду над розвитком самоуправління. С. Й. Гессен виступав проти фізичних покарань, які принижували гідність учня.

Вчений співвідносив поняття свободи та обов'язкового навчання, яке обмежував школою, оскільки в дитячому садку головною є гра, а в вузах – творчість. Гра і творчість не можуть бути примусовими. Аналізуючи важливість гри в педагогічному процесі, С. Й. Гессен зазначав: „Вихователь дитини повинен поєднувати глибокі знання її (гри) [І. К.] психофізичного організму з філософською інтуїцією тієї мети, яку він повинен досягти своєю освітою” [4, с. 40]. Основною метою гри, яка за змістом повинна бути багатогранною, на думку педагога, мусить бути розвиток усіх здібностей дитини.

Педагог поєднував аксіологічний та антропологічний підходи в філософії освіти. На думку Ф. Степуна, у пізніх працях С. Й. Гессен поступово подолав трансцендентальний формалізм, прихильником якого він був. Еволюцію поглядів вченого можна простежити, порівнюючи „Основи педагогіки” та гуманістичну педагогіку більш пізнього періоду творчості. Гуманістична педагогіка вченого трансформувалася в концепцію про надкультурний рівень буття людини [8, с. 217].

Висновки. Проведений аналіз аксіологічних основ персоналістичної теорії С. Й. Гессена дозволив зробити висновок, що вченим було створено оригінальну антропологічну концепцію

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

освіти, в якій центральне місце відводилось особистості. Вважаючи, що лише вільна особистість може максимально засвоїти духовні цінності, сприяючи тим самим подоланню негативних наслідків цивілізацій, С. Й. Гессен спирався на ідеї М. О. Бердяєва. Займаючись пошуком подолання духовної кризи, педагог створив теорію моральної освіти, метою якої був розвиток вільної особистості.

Антропологічна спрямованість філософсько-педагогічної концепції С. Й. Гессена, підґрунтям якої була персоналістська теорія М. О. Бердяєва, аксіологія Г. Ріккерта, відрізняється наявністю позитивного досвіду розв'язання проблеми людини, визначення сутнісних характеристик і засобів духовно-морального вдосконалення особистості як чинника суспільного прогресу.

Перспективи дослідження. Стаття не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків аналізу педагогічної системи С. Й. Гессена (1930-1950 рр.), його дидактичної концепції, вплив ідей педагога на становлення науково-педагогічної школи Т. Новацького, В. Оконя.

Література

1. Бердяев Н. Самопознание / Н. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 445 с.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию: Учебник для вузов / С.И. Гессен. – Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
3. Гессен С.И. Философия наказания / С.И. Гессен // Логос. – М., 1912-1913. – Кн. 1-2. – С. 83-232.
4. Гессен С.И. Фребель и Монтессори (Очерк теории игры) / С.И. Гессен // Русская школа за рубежом. – 1923-1924. – №1. – С. 8-42.
5. Дерюга В.Е. Идеи критической дидактики в философско-педагогическом наследии С.И. Гессена: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / В.Е. Дерюга. – Саранск, 1999. – 20 с.
6. Зеньковский В.В. История русской философии: В 3-х т. / В.В. Зеньковский – Париж, 1950. – Т. 3. – 255 с.
7. Риккерт Г. Философия жизни: Пер. с нем. / Г. Риккерт. – Мн.: Харвест, 2000. – 240 с.
8. Степун Ф.И. Памяти С.И. Гессена / Ф. Степун // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1951. – № 25. – С. 215-218.
9. Ямбург Е. Педагогические уроки XX века: как мы их усваиваем

Инна Киричок

Антропологические доминанты в педагогическом наследии С.И. Гессена

Аннотация. Автор рассматривает проблемы личности, творчества, свободы в педагогическом наследии известного российского педагога-эмигранта XX в. С.И.Гессена. Большое внимание сосредоточено на аксиологической трансцендентальности персоналистической парадигмы личности ученого, которая основывалась на философских идеях М.А.Бердяева.

Ключевые слова: трансцендентальный, аксиологический подход, персоналистическая теория, личность, философско-антропологическая концепция, творчество, культура.

Inna Kyrychok

**Anthropologic Dominant Ideas
in Pedagogical Heritage of S.I.Hessen**

Summary.The author considers the problems of personality, creation, freedom in the pedagogical heritage of the famous Russian pedagogue-emigrant XX century S.I.Hessen. The accent is given to the scientist's axiologic transcendentalism of the personalistic paradigm of personality, which was based on M.O.Berdyayev's philosophical ideas.

Key words: transcendental, axiologic approach, personalistic theory, personality, philosophical-anthropologic conception, creation, culture.

УДК 374.7(00-99)

**Лариса Сіґаєва,
м. Київ**

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ОСВІТИ
ДОРΟΣЛИХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Історія становлення і розвитку освіти дорослих – це одна з найважливіших складових вітчизняної історії, що пронизує практично всі сфери життя суспільства – від економіки до